

Ahmet Arslan

İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, viii+543 s.¹

İslam dünyasının yetiştirmiş olduğu en büyük ilim adamlarından biri olarak kabul edilen İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde ortaya koyduğu ve kurucusu olduğuna inandığı "umran ilmi" ve bu ilmi açıklarken kullandığı kavramlar, gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında pek çok araştırmaya konu olmuştur. Türkçede İbn Haldun üzerine yazılmış kapsamlı nadir çalışmalardan birisi olan Arslan'ın eseri de İbn Haldun'un tarih ve umran ilimleri hakkındaki fikirlerinin değerlendirilmesi ve din-felsefe ilişkisi hakkındaki anlayışının ortaya konulması şeklinde iki amaç taşımaktadır.

Arslan eserin ilk kısmında İbn Haldun'un tarih, umran ve devlet hakkındaki görüşlerini irdeyip İbn Haldun'a kadar İslam dünyasında din-felsefe ilişkileri konusunda ortaya konan görüşleri özetlemekte, ikinci kısımda ise İbn Haldun'un din-felsefe ilişkisi hakkındaki görüşünü tahlil etmektedir.

Kendisini bir tarihçi olarak tanımlayan İbn Haldun'un tarih anlayışının ele alındığı "İbn Haldun ve Tarih" başlıklı birinci bölümde Arslan, onun Mağrib hakkında bilgi vermek ve kurduğu umran ilmine uygun bir anlayışla bir dünya tarihi yazmak istediğini ifade etmektedir (s. 39-40). Arslan'ın belirttiğine göre, İbn Haldun kendisinden önce yaşamış olan meşhur tarihçilerden Mes'ûdî'nin Mağrib hakkında bilgi verdiği, fakat bu bilgilerin hem kısa olması, hem de üzerinden uzun zaman geçmesi sebebiyle artık yeni bir tarih yazılması gerektiği görüşündedir. Bir dünya tarihi olan *el-İber* adlı eserden başka, *el-İber*'in ilk bölümü ile birleştirilen ve *Mukaddime* adıyla meşhur olan eserinde İbn Haldun, tarihin konusunu oluşturan olayların daha iyi anlaşılabilmesi için yardımcı bir ilme ihtiyaç duyulduğunu ve bunu kendi zamanına kadar hiçbir tarihçinin anlayamadığını ileri sürmektedir.

¹ Kitap, *İbn-i Haldun* adıyla 1997 ve 2002 yıllarında Vadi Yayınları tarafından yeniden basılmıştır.

Arslan'a göre, bu yeni ilme uygun bir tarih eseri yazılmasının gerektiğini düşünmesi de İbn Haldun'u yeni bir eser yazmaya iten sebeplerden biridir. Tarihî olayın yapısı ve özellikleri hakkındaki düşünceleri ile kendi tarih felsefesini temellendiren İbn Haldun'un tarih yazımı anlayışı, geleneksel Müslüman tarih yazıcılığına yönelttiği eleştirilerden hareketle anlaşılmaktadır. *Mukaddime*'de İbn Haldun, kendisinden önceki tarihçilerin düşmüş oldukları yanlışlıklar ve bu yanlışlıkların sebepleri üzerinde durarak, aynı hatalara düşülmemesi amacıyla umran ilmini temellendirmektedir (s. 43).

Arslan'ın ifadesine göre İbn Haldun, Mes'ûdî ve Vâkıdî gibi otorite olarak kabul edilen tarihçilerin eserlerinde dahi birtakım yanlışlıkların bulunduğunu, XII. yüzyıldan sonra yetişen hemen hemen bütün tarihçilerin de benzer hatalara düştüklerini, bunun da tarihî olayların yapıları hakkında düşünmeksizin (s. 51) kendilerinden önceki tarihçilerin rivayetlerini eserlerine almalarından kaynaklandığı görüşündedir. Onların düşmüş oldukları hataların, tarih ilminin saygınlığını yitirmesine sebep olduğunu düşünen İbn Haldun, kurduğu umran ilmi ile tarihe eski saygınlığını iade etmek istemektedir. İbn Haldun bu düşüncesinin mümkün kılınabilmesi için yeni bir metodoloji ile tarihin ve rivayetlerin ele alınma-

sı gerektiği kanaatindedir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde geçmiş milletlere dair pek çok malumata yer verilmesi, tarih ilminin Müslümanlar arasında rağbet görmesini sağlamıştır. Fakat İbn Haldun bu durumun, tarih ilminin Müslümanlar arasında şer'î alana ait ilimlerden biri olarak değerlendirilmesi gibi bir hataya sebep olduğu görüşündedir. Arslan'a göre *Mukaddime*'de şer'î alana dair haberler ile tarihe dair haberler arasında ayırım yapması, İbn Haldun'un tarihi ayrı bir ilim olarak gördüğünün açık bir göstergesidir. İbn Haldun'un dikkat çektiği bir diğer husus ise, hadis ilminin Müslüman tarihçilerin tarih anlayışları üzerindeki etkisidir. Burada İbn Haldun, şer'î bir ilim olması dolayısıyla hadis ilminde ravîlerin rivayet ettiklerinin bizatihi kendilerinin araştırma konusu yapılmasının düşünülemediğini, fakat tarihin konusu şer'î ilimler olmadığı için, tarih ilminde şer'î ilimlerde izlenenden daha farklı bir metodoloji izlenmesi gerektiği görüşündedir. Tarihe dair bir rivayetin doğruluğunun ise haber ile olay arasındaki uygunlukta aranması gerektiğini (s. 65-66) düşünen İbn Haldun, hadis ilminde kullanılan kişi eleştirisi yönteminin (*cerb ve ta'dîl*) bu durumda yetersiz kalacağı kanaatindedir. Arslan, İbn Haldun'un, tarihin gerçek bir ilim olabilmesi için olayların nedensel açıklamalarının yapı-

labilmesi, bunun için ise tarihçinin çeşitli kaynaklara ve farklı alanlara ait bilgilere sahip olup, sağlam bir bakış açısı ile tarihî olayları değerlendirmesi gerektiğini düşünmesini, tarihi felsefi bir ilim haline getirme çabasında olduğunun açık bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (s. 69).

“İbn Haldun ve Umran İlmi” başlıklı ikinci bölümde umran ilminin konu ve sorunları üzerinde duran Arslan, *Mukaddime*'nin çeşitli yerlerinde İbn Haldun'un farklı anlamlara gelecek şekilde umrandan bahsettiğini belirtmektedir. İbn Haldun'un bu farklı anlamlardaki kullanımlarını değerlendiren Arslan'a göre umranın konusu, günümüzde sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin ele aldığı konulardır (s. 87). İbn Haldun'un toplumsal olayları açıklarken olayların toplumsal şartlarını öncelediğini, kişileri toplumdaki bağımsız olarak düşünmediğini ifade eden Arslan, umranın ne olduğunu tam olarak belirlemeye çalışmaktadır. İbn Haldun'a göre insan, hayatını tek başına idame ettirme kudretinden yoksundur. Bu sebeple de toplum içerisinde yaşamak zorundadır. İnsanların yaşadıkları her toplulukta da hakimiyet mücadelesi görülür. Hakimiyetin elde edilmesiyle “mülk (devlet)” ortaya çıkar. Arslan'a göre bütün bunlar umran ilminin konusunu oluşturmaktadır (s. 92-93). Arslan bu noktada iki önemli tespit-

te bulunmaktadır. Birincisi, İbn Haldun insanların hangi şartlarda topluluk halinde yaşadıklarını tasvirî bir şekilde ele almayı, neden toplum halinde yaşadıklarını aklî-mantıkî bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. İkincisi ise, kurmak istediği umran ilmini hangi ilkelere üzerine kurmak istediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İnsanı toplumsallığa iten şeyin ne olduğu, ekonomik, siyasî, kültürel veya ahlakî olay gruplarının hangilerinin daha önde geldiği sorusuna cevap vermenin oldukça zor olduğunu belirten Arslan, İbn Haldun'un birden fazla etkenin aynı zamanda müessir olduğu ve bunu karşılıklı nedensel bağlantılarla açıklamaya çalıştığını belirtmektedir. Fakat Arslan'a göre İbn Haldun, bunlar arasında ekonomik ve siyasî olaylara ağırlık vermektedir (s. 104). İbn Haldun'un bedevî umran ile hadarî umranı üretim faaliyetlerine göre belirlemek ister gibi görüldüğünü ifade eden Arslan, onun bedevî umranı belirleyen temel özelliğin tarım ve hayvancılık, hadarî umranı belirleyen temel özelliğin ise sanayi ve ticaret olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.

İbn Haldun'un düşüncesinde önemli bir yer tutan asabiyye kavramının, *Mukaddime*'de farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanılmasının sebep olduğu anlama zorluklarına değinen Arslan, İbn Haldun'un bu kavramla hangi tür olayları açıklamaya çalıştı-

ğını incelemektedir. İbn Haldun'a göre asabiyye, kabile ve devlet içerisinde olabileceği gibi, aynı hayat tarzını, aynı çevreyi paylaşan insanlar arasında da oluşabilir. Arslan, İbn Haldun'un asabiyyeyi egemenlik ve mülkün sağlayıcı ilkesi olarak çok önemli işlev gören bir bağ şeklinde gördüğünü belirtmektedir. Arslan'ın bu ifadelerinden İbn Haldun'un asabiyyeyi insanları birarada tutabilecek çok önemli bir güç olarak gördüğü anlaşılmaktadır (s.120). Devlet ve şehir umranı arasında ne gibi bir ilişkinin olduğu yönünde sorulabilecek bir soruya ise İbn Haldun'un şehir umranını devletin bir eseri olarak gördüğü şeklinde cevap veren Arslan, onun, şehirdeki ekonomik gelişmelerin de yine devlet sayesinde olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Çünkü İbn Haldun'a göre devlet şehirlerde büyük insan kitlelerini toplar ve iş gücü potansiyeli artar. Bu da sınaî ve ticarî faaliyetlerin daha verimli hale gelmesini sağlar. Elde edilen kârın artması, saray, cami ve kervansarayların yapımı gibi imar faaliyetlerine imkan tanınmasının yanında ilim adamları ve sanatçıların da yetişmesine müsait ortamı hazırlar (s. 134).

İbn Haldun'a göre her şeyin olduğu gibi devletin de bir ömrü vardır. O, devletin çöküşünü aynı zamanda umranın çöküşü olarak görmektedir. Bunun nedenlerini sorgulayan Arslan, bu soruya İbn

Haldun'un şehir hayatına geçildikten sonra meydana gelen bazı olumsuz gelişmeler sonucunda asabiyyenin çözülmesi şeklinde cevap verdiğini bildirmektedir. Burada, devletin var olabilmesi için asabiyyenin şart olduğunu belirten İbn Haldun, asabiyyenin olmaması durumunda devletin de olamayacağını ifade etmektedir (s. 147-151). Asabiyyenin çözülmesiyle devletin de çözülmeye başlaması, ekonomik yapıyı olumsuz etkiler. Bu çözüme, nihayet toplumun ahlaki üzerinde de olumsuz etkilerini gösterir. Paranın ve refahın yıkıcı etkileri, insanların din ve ahlak anlayışlarında bir gevşekliğe, yozlaşmaya neden olur. Bunu bir örnekle izah eden İbn Haldun, bedevî umran seviyesindeki insanlardan kanaatkar, yardımsever, namuslu ve dindar insanlar olarak bahsederken, şehir insanı için haris, mağrur, bencil ve müsrif gibi ifadeler kullanmaktadır.

İbn Haldun'un umran anlayışında dinin durumunun ele alındığı "Umran, Devlet ve Din" başlıklı üçüncü bölümde Arslan, İbn Haldun'un dinî bir inanç hesabına katılmaksızın umran ve devlet modeli çizilebileceği kanaatinde olduğunu ifade etmektedir. Mümkün veya zorunlu olması bakımından umran içerisinde bir peygamber veya dinin ortaya çıkması mümkündür. Din ile asabiyye arasında yakından bir ilişkinin olduğu görüşünde olan

İbn Haldun, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir kişinin başarıya ulaşması için güçlü bir asabiyyeye sahip olması gerektiğini iddia etmektedir. Bunun sebebi de ona göre, kendisine inanmayanların engellemelerini aşması için asabiyyesinin güçlü olmasının gerekliliğidir (s. 182). Bununla birlikte din-asabiyye ilişkisi tek taraflı değildir, dava birliğinde de büyük devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir faktördür. İbn Haldun burada Hz. Peygamber dönemini ve İslam devletinin kuruluşunu örnek olarak göstermektedir. Arslan, bu önemine işaret etmesine rağmen, İbn Haldun'un devletin kurulabilmesi için asabiyyenin şart, dinin ise ikinci dereceden bir âmil olarak kalmakta olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir (s. 184).

Deve yetiştirerek bâdiyede hayatlarını idame ettiren Arapların bedevî umranın en alt basamağında olduklarını düşünen İbn Haldun, onların asabiyyenin basit hali olan "korunmaya dönük asabiyye"leri olduğunu (s. 198) ve bunun sonucu olarak hiçbir zaman devlet kuramayacaklarını iddia etmektedir. Çünkü ona göre devleti ortaya çıkaran ancak "saldırıya dönük asabiyye"dir. Fakat kendi dönemine kadar geçen sürede, gerek İslam öncesi dönem gerekse İslamî dönemde Arapların çok sayıda devlet kurmuş oldukları malumdur. Arslan,

bunun nasıl olup da mümkün olabildiği sorusuna ise İbn Haldun'un din (veya özel olarak İslam) yardımı ile mümkün olduğunu söyleyerek cevap verdiğini ifade etmektedir. O, bedevî umran seviyesinde olan insanların tabiatlarının yaratıldıkları gibi olduğunu, herhangi bir değişime uğramadığını ve Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin getirdiği hak dava etrafında tam bir sadakatle birleştikleri ve bu sayede kendilerinden kat kat güçlü düşmanları mağlup etmeye muktedir olabildiklerini düşünmektedir. Buna örnek olarak da Kadisiye ve Yermük savaşlarında Müslümanların elde ettikleri başarıları göstermektedir (s. 184). Aynı yaklaşımla dinlerinden uzaklaştıkları zaman Arapların saltanatlarını Türklere ve İranlılara kaptırdıklarını ifade etmektedir (s. 201). Umrana ulaşmak için dinî bir harekete dayanmak gerekmediği görüşünde olan İbn Haldun'un Araplar hakkında dinin esas olarak alındığı bir açıklama çabasında bulunmasını eleştiren Arslan, benzer hayat şartlarına sahip olan Türkler ve Berberilerde neden aynı sonucun ortaya çıkmadığına dikkat çekerek İbn Haldun'un bu açıklamalarının tatmin edici olmadığını ifade etmektedir (s. 203). "İslam, Asabiyye ve Mülk İlişkileri" alt başlığında devlet ile din arasındaki ilişkiyi İbn Haldun'un nasıl algıladığını ortaya koymaya çalışan

Arslan, İslam tarihinden bazı örnekler göstererek, halifenin görevlerinden birinin dinin korunması olduğunu düşünen ve aklî siyaset ile dinî siyasetin birbirlerini reddetmedikleri görüşünde olan İbn Haldun'a katılmamaktadır. Hz. Ali-Muaviye ve Hz. Hüseyin-Yezid arasındaki çatışmaları örnek gösteren Arslan, İbn Haldun'un bakış açısıyla bu çatışmaların izahının mümkün olmadığını ifade etmekte, bütün çabalarına rağmen İslamî umranı ve devleti İbn Haldun'un kendi sistemi içerisinde açıklayamadığını düşünmektedir (s. 239).

“İbn Haldun Öncesi İslam'da Din-Felsefe İlişkileri” başlıklı dördüncü bölümde, İbn Haldun'a kadar olan süreçte ortaya çıkan Müslüman düşünürlerin görüşleri özetlenmeye çalışılmıştır. Arslan Nazzâm, Câhız, Eş'arî ve Bâkılânî gibi kelim bilgilerini Hallâc, İbn Arabî ve Gazzâlî gibi mutasavvıfları Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi “felâsife” olarak adlandırılan felsefecileri kastetmekte ve iman ile akıl arasındaki ilişkileri değil, onların İslam ve felsefeyi nasıl gördüklerini ele almaya çalışmaktadır. İlk olarak Mu'tezile ve Eş'ariyye kelim sistemlerinin temel öğretilerini aktaran Arslan, bunun ardından Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün din-felsefe ilişkisi konusundaki görüşlerini incelemekte ve özellikle Gazzâlî'nin “felâsife”ye yönelttiği “metafizik alanda

felsefi bilginin kesin sonuç vermesinin imkansız olduğu” yönündeki eleştirisini aktarmaktadır.

Arslan'ın temel olarak İbn Haldun'un felsefi bilginin ilâhiyat alanındaki geçerliliği hakkındaki görüşlerini irdelediği “İbn Haldun'da Felsefe-Din İlişkileri” başlıklı beşinci ve son bölümde ise onun felsefeyi nasıl algıladığını, felsefeyi nasıl değerlendirdiğini açıklamaya çalışmaktadır. Arslan'ın belirttiğine göre o, *Mukaddime*'nin son bölümü olan altıncı bölümde ilimleri “felsefi-aklî ilimler” ve “naklî-vaz'î ilimler” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu ayırma dikkat çeken Arslan, İbn Haldun'un kaynak bakımından naklî ilimlerin vahye, felsefi ilimlerin ise akla dayandığını belirtip, bu ilimlerin birbirlerine indirgenemeyeceği görüşünde olduğunu ifade etmektedir (s. 408). İbn Haldun'un epistemolojisinin anlaşılabilmesi için mantık ilmi hakkındaki görüşlerine temas eden Arslan'ın belirttiğine göre o, mantığı, varlık hakkında doğru bilgiye ulaşmanın yollarının gösteren bir metot ve bilgiye ulaşma çabası esnasında zihni yanlışlara düşmekten kurtaracak bir disiplin olarak görmektedir (s. 413). İslam düşünce tarihi boyunca mantığa yöneltilen eleştirileri de hak-sız bulan İbn Haldun, bu disipline eleştiri yöneltenlerin mantığın, kendisi bilgi vermeyen, fakat bilginin elde edilmesine aracı olan bir disiplin olduğunu anla-

yamamış olduklarını ifade etmektedir. Arslan'ın belirttiğine göre İbn Haldun, Râzî ve Hunecî gibi ilim adamlarını, mantığı müstakil bir ilim dalymış gibi ele almış oldukları için eleştirmektedir.

Her ne kadar Aristo mantığını kabul ediyorsa da Arslan, İbn Haldun'un çok önemli bir noktada Aristo'dan ayrıldığını belirtmektedir. İbn Haldun'a göre bilginin konusu dış dünyadaki nesnelere, Bir bilginin doğruluğu da, nesnelere uygunluğu nispetindedir (s. 432). Bu düşüncesiyle İbn Haldun'a göre bir bilginin doğruluğunun "tahkik"ten geçtiğini söylemek yanlış olmaz. Aristo ise bir bilginin doğruluğunun "ispat"tan geçmekte olduğunu düşündüğünden, Arslan, İbn Haldun ile Aristo arasında bilginin doğruluğunun ne şekilde bilinebileceği meselesinde önemli bir farklılık olduğu görüşündedir.

İbn Haldun'un felsefi ilimlerden tabiiyât hakkındaki görüşlerine değinen Arslan, onun, filozofların bu alana dair görüşlerine eleştirel bir yaklaşımının olduğunu belirtmektedir (s. 447). Filozofların ilâhiyat alanına dair görüşlerinin herhangi bir temeli olmadığını düşünen İbn Haldun, bu noktada Aristo'nun çizgisini devam ettiren Kindî, Fârâbi, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozoflara değil, "(...) Tanrısal varlıklar üze-

rinde elimizde hiçbir kesin bilgi olmadığını, onlarla ilgili olarak ancak bir takım zanlara sahip olduğumuzu" söyleyen Platon'a katılmaktadır (s. 469). Arslan'ın ifadesine göre, metafizik hakkında "varlık dünyası insan için fazla geniştir" diyen İbn Haldun, metafiziğin "içinde gelişmenin geride hiçbir iz bırakmadığı ve insanın ona ne kadar yaklaştığının yalnızca varsayılabildiği, ufkunun görünürde bir gaye taşımadığı sınırsız bir deniz" olduğuna inanan Kant'a² yakın bir tutum içindedir.

Filozofların ilâhiyat alanına dair konular üzerinde yapmış oldukları incelemeler neticesinde, kelimeler ve tasavvuf âlimlerinin de ilimlerinin konuları dışına çıkarak felsefi meseleleri ele almalarını eleştiren İbn Haldun, bu ilimlerin önceki temsilcilerinin -mesela kelamda Cüveynî'ye kadar- görüşlerini beğenirken, sonra gelenlerin bu ilimleri "felsefileştirdikleri"ni düşünmektedir. İbn Haldun'a göre naklî ilimler hakkında araştırma yapan âlimlerin yaklaşımlarının filozoflarınkinden farklı olması gerekmektedir (s.504).

Felsefenin ne olduğunu ortaya koyarken, ne olmadığını da ortaya koymuş olan İbn Haldun'a göre felsefeciler her şeyi açıklama çabasında dırlar. Fakat felsefe her şeyi açıklayabilecek bir ilim değildir. Duyulara konu olan şeyleri açıkla-

2 Kant, *Yaşamın Anlamı*, çev. Gürsel Uyanık-Ahmet Sarı, İstanbul 2004, s. 39.

yabilir, fakat her şey duyulardan ibaret değildir. Bu sebeple felsefeciler duyuların algılayamadıkları konularda herhangi bir fikir ileri sürerken, doğruluğuna kesin olarak inandıkları şeylerden, İbn Haldun'a göre hiçbir dayanakları olmadan hareket etmektedirler. Bu nedenle kendilerine yöneltilen haklı eleştirilere maruz kalmaktadırlar. Eğer her şeyi açıklama iddiasından vazgeçerlerse, bu durumda felsefeye yöneltilen eleştirilerin haklılığı da ortadan kalkacak ve felsefeye itibarı iade edilmiş olacaktır (s. 513)

İbn Haldun'un din-felsefe ilişkisi probleminde Gazzâlî tarafında mı, yoksa felâsife çizgisinde mi yer aldığı sorusunu ise Arslan, onun, ortaya koyduğu düşüncelerle orijinal bir yaklaşıma sahip olduğunu belirterek cevaplamaktadır. Felsefenin dinî meseleler hakkında hüküm verme yetkisine sahip olmadığını düşünmesi sebebiyle İbn Haldun Gazzâlî'ye daha yakın durmaktadır. Fakat

felsefenin matematik, mantık, tarih ve umran ilimlerinde kesin bilgiye ulaştırabileceğini de düşünmektedir (s. 515-523). Kurmuş olduğu umran ilmini felsefi bir bakış açısıyla temellendiren İbn Haldun, Arslan'a göre sosyoloji ve tarihi bugünkü anlamda ilk olarak sistemleştirmeye çalışan ilim adamıdır (s. 528).

Genel itibarıyla akıcı bir üsluba sahip olan eserde İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin Arapça orijinali, İngilizce ve Türkçe çevirilerinin³ eşzamanlı olarak kullanılması ve bütün dipnotlarda sözkonusu neşirlere atıfta bulunulması, eserin değerini bir kat daha artırmaktadır. Arslan'ın çalışması, ülkemizde yapılan İbn Haldun çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır ve halen bu işlevini sürdürmektedir. Bu açıdan eser, genelde İslam düşüncesi özelde ise İbn Haldun'un düşünce sistemi konusunda araştırmacıların müstağni kalamayacakları bir nitelik taşımaktadır.

3 Eserde *Mukaddime*'nin Beyrut'ta yapılan Arapça orijinal neşri, (*Mukaddime*, el-Matba'atü'l-Edebiyye, Beyrut 1900), F. Rosenthal tarafından yapılan İngilizce (İbn Khaldûn, *The Muqaddimah, An Introduction to History*, Pantheon Books, New York 1958), Zâkir Kâdiri Ugan tarafından yapılan Türkçe tercümesi (İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB, İstanbul 1968-1970) kullanılmıştır.